

Lukáš Urban

Sociologie

Klíčová témata a pojmy

2., doplněné a aktualizované vydání

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Urban, Lukáš, 1977-

Sociologie : klíčová témata a pojmy / Lukáš Urban. -- 2., doplněné a aktualizované vydání. -- Praha : Grada, 2022. -- 1 online zdroj. -- (Sociologie)

Terminologický slovník. -- Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-271-4943-8 (online ; pdf)

* 316 * (048.8)

– sociologie

– monografie

316 - Sociologie [18]

Lukáš Urban

Sociologie

Klíčová témata a pojmy

2., doplněné a aktualizované vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

PhDr. Lukáš Urban, Ph.D.

SOCIOLOGIE

Klíčová témata a pojmy

2., doplněné a aktualizované vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 8562. publikaci

Recenzovali:

PhDr. Petr Nesvadba, CSc.

PhDr. Soňa Slabá

Redakce a korektura Jana Kubínová

Grafická úprava Antonín Plicka

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 280

Vydání 2., 2022

Vytiskla TISKÁRNA V RÁJI, s.r.o., Pardubice

© Grada Publishing, a.s., 2022

Cover Photo © Depositphotos / dima_sidelnikov

ISBN 978-80-271-4944-5 (ePub)

ISBN 978-80-271-4943-8 (pdf)

ISBN 978-80-271-3056-6 (print)

Obsah

Předmluva	9
Úvod	11
1. Věda a vědecká perspektiva	13
Pluralita interpretací světa	14
Základní vědecké pojmy	19
Pravda a poznání	22
2. Sociologie a sociologická perspektiva	27
Pojem a předmět sociologie	27
Sociologická perspektiva	29
Struktura sociologie	32
Funkce sociologie	37
Sociologická paradigmatata	43
Teoretické dichotomie	46
Společnost v sociologické perspektivě	47
3. Vývoj sociologie a sociologického myšlení	51
Protosociologie	51
Klasická sociologie	53
<i>Auguste Comte: zakladatel vědecké sociologie</i>	54
<i>Herbert Spencer: sociální evoluce</i>	55
<i>Karel Marx: sociální konflikt</i>	56
<i>Émile Durkheim: sociální fakta a sociální integrace</i>	57
<i>Max Weber: subjektivita a sociální organizace</i>	59
<i>Vilfredo Pareto: elity a masy</i>	60
Základní školy a myšlenkové směry v sociologii	61
Československá a česká sociologie	64
4. Sociologický výzkum	67
Vědecká metoda a vědecký výzkum	67
Sociologický výzkum	69
Výběr respondentů	71
Metody a techniky	73

Typy otázek	78
Kvalitativní a kvantitativní výzkum	80
5. Člověk a kultura	83
Kultura	83
Funkce kultury	88
Masová kultura	90
Masová komunikace a užvaněná společnost	93
Pluralita v kultuře	97
Vybrané negativní předsudky a stereotypy	104
Otevřená a uzavřená společnost	106
<i>Život jako dialog</i>	107
<i>Život jako monolog</i>	107
6. Člověk jako bytost přírodní a společenská	109
Člověk, společnost a příroda	109
Potřeby a lidská motivace	115
Hodnoty a postoje	120
Socializace	123
7. Sociální struktura a stratifikace společnosti	131
Společenské vztahy	131
Sociální interakce	132
Sociální percepce	132
Sociální komunikace	134
Struktura společnosti	137
Sociální status a statusový symbol	142
Sociální role	146
Sociální nerovnost	147
Stratifikační systémy	148
Elity a masy	153
Sociální mobilita	154
8. Sociální útvary a kolektivní chování	157
Sociální skupiny	157
Instituce a organizace	166
Byrokracie a byrokratismus	168
Mcdonaldizace společnosti	170
Davy a davové chování	171

9. Deviace a sociální kontrola	175
Společenský řád	175
Normy a normality	176
Sociální kontrola	179
Konformita	184
Deviace	187
Příčiny sociálních deviací	191
Sociologické teorie sociálních deviací	193
Etiketizace	194
10. Společenská změna	199
Vývoj společnosti	200
V jaké společnosti žijeme?	210
Globalizace	219
Informační globalizace	223
Epilog: This is the end?!	229
Výkladový slovník	237
Literatura	269

Předmluva

Sociologie je věda o společnosti, která analyzuje, zkoumá a někdy i predikuje vývoj různých společenských entit (tříd, komunit, subkultur, rodinných struktur, pracovních kolektivů atp.), sociálních jevů a procesů. V souvislosti s dynamickými změnami v kontextu pandemie SARS-CoV-2 lze v posledních měsících sledovat unikátní reakce jednotlivých společností, komunit, států, společenských (i profesních) skupin, které reagují na tuto výraznou hrozbu. Podstatnou roli získávají také média, která přímo ovlivňují (nejenom) českou společnost, ať již se to děje v podobě výběru komentátorů, expertů (i „expertů“), či normativního a expresivního vyjadřování. Narůstající vliv mají rovněž sociální média (sociální sítě), kde se často objevují nejrůznější *fake news*, dezinformace či pseudokauzy.

Problematickým se stává i vztah mezi politickými elitami a masou občanů, kteří často nechápou jednotlivá epidemiologická opatření, zpochybňují je a ptají se, zda vydané zákazy nejsou absurdní už v okamžiku vyhlášení. Kritizována nejsou jen ne/logická opatření, ale i chování těch „jiných“ (včetně „papalášského chování“ některých osob současného establishmentu). Současná pandemie je výzvou i pro sociologická šetření (důvěry, konformismu, sociální anomie, sociální patologie atp.).

Kniha Lukáše Urbana s názvem *Sociologie. Klíčová témata a pojmy* (Grada, 2022) je v mnoha příkladech velice aktuální, přičemž reaguje nejenom na zmíněnou pandemickou situaci, ale i další hrozby pro současné lidstvo (terorismus, globální ekologické problémy ad.). Sociologie vždy reagovala na aktuální procesy, témata a výzvy a měla by na ně reagovat i nadále. Autor si v textu klade velké množství otázek, místy provokuje naše (kritické) přemýšlení a často vyzývá k hledání souvislostí. Sociolog, podle Lukáše Urbana „člověk-vědec“, je však také omylný, takže korigovat své omyly, chyby a selhání je i charakteristikou odlišující vědu od fanatika či ideologa. I postřeh o sociologově odvaze opustit „vyšlapané cestičky“, a podívat se na společenské problémy z jiného úhlu pohledu může být inspirující pro další generace.

Jednotlivé kapitoly sofistikovanou formou provázejí čtenáře základními tématy sociologie, jednotlivými teoriemi, paradigmaty, přístupy, metodami a technikami výzkumu. Přiblížen je vztah člověka a kultury, diskutována je masová kultura (často spojovaná s banalizací a trivializací kontextů), lidské potřeby, motivace, hodnoty, postoje, předsudky, stereotypy, sociální role, role elit atd. Definována je i role davů, které, jak jsme mohli pozorovat na případech v USA (masové nepokoje hnutí BLM či útoky příznivců D. Trumpa na Kapitol) i v dalších státech, mají nadále velký vliv. Stále proto platí konstatování Gustava Le Bona o „věku davů“, který i nadále trvá,

a je v současnosti dynamizován mj. sociálními sítěmi. S tímto tématem souvisí také problematika norem, normality, sociálních sankcí a sociálních patologií, která je přiblížena v kontextu utváření, udržování, korekcí a změn společenského řádu. Zpracováno je rovněž téma globalizace/glokalizace, které je blíže představeno na příkladu informační globalizace. Právě informační globalizace charakteristická informační explozí předpokládá od uživatelů „sítí“ vyšší informační gramotnost, kritické myšlení, ale i obyčejný „selský rozum“. K tomu kniha Lukáše Urbana nenásilnou formou na mnoha místech přímo vybízí.

Předložená kniha vychází z relevantní literatury, zvolená témata jsou představena srozumitelným jazykem, ocenit lze i výkladový slovník, který stručně definuje užívané pojmy a koncepty. Vhodně zvolené jsou také vybrané citáty respektovaných autorit, jež se snaží zvýšit pozornost při samotné četbě. Kniha je výborným odrazovým můstkem pro seznámení se s pestrým světem sociologického myšlení. A právě proto, že se nejedná o těžce stravitelnou nálož velmi pokročilých informací, je tato kniha vhodná nejenom pro studenty a pedagogy společenských oborů, ale i pro novináře, politiky a zájemce o společenské dění.

Brno, leden 2022

doc. PhDr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M.
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova univerzita v Brně

Sociologie je společenská, přesněji řečeno sociální věda, která systematicky studuje život moderní společnosti a mezilidské vztahy. Předmět jejího bádání je poutavě bohatý. Interpretuje například svět luxusu, módy, politiky, popkultury nebo práce, instituce partnerství, manželství a rodiny, zkoumá členění společnosti na rozmanité sociální skupiny, vrstvy a generace, také proces jejich integrace i dělení třeba prostřednictvím konzumace produktů masových médií, vyjadřuje se k problematice sociální soudržnosti, stejně jako k dezintegračním procesům a deviantnímu chování. To, co je pro sociologii a její studium takto rozsáhlé tematiky určující, je snaha pochopit, jak jsou lidské vědomí a jednání ovlivňovány sdílenými ekonomickými, kulturními a sociálními strukturami a jak ty samy jsou ve zpětné vazbě modifikovány.

Sociologie nabízí poutavý vědecký příběh s již téměř dvoustoletou tradicí, který analyzuje a vysvětluje důležité okolnosti našich individuálních životů, existenci komunit i fungování moderního světa jako celku. Na úrovni jednotlivce se zajímá o sociální příčiny a konsekvence takových „věcí“, jakými jsou romantická láska, subkulturní a genderová identita, partnerské a rodinné konflikty, projevy životně-stylové rebelie nebo naopak conformity. Na úrovni národních společností zkoumá a pátrá po zákonitostech fungování jevů, jako jsou třeba právo a kriminalita, média a demokracie, *fake news* a populismus, rasismus a diskriminace, vzdělávání a inkluze, sub/urbanizace a renesance venkova. Na globální úrovni pro změnu studuje fenomény typu znečištění životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj, populační exploze a migrace, bezpečí a terorismus, chudoba a rozvojová pomoc, veřejné zdraví a pandemie a mnoho dalších.

Sociologie představuje odpovědný sběr a analýzu dat o zákonitostech fungování pospolitého života s úmyslem prohlubovat jejich poznání. K tomu používá rozličné výzkumné metody a techniky. Mapuje život v sociálních bublinách a *echo chambers*, provádí dotazníková šetření, interpretuje historické dokumenty, analyzuje cenzy obyvatelstva a nahrávky skupinových diskusí, realizuje hloubkové rozhovory s představiteli establishmentu i členy alternativních společenství, provádí terénní experimenty. Sociologické výzkumné metody a teorie nabízejí hluboké pochopení procesů ovlivňujících lidské životy, charakter a vývojové trendy sociálních problémů. Prostřednictvím jejich poznání jsme schopni lépe porozumět silám určujícím životní osudy lidí a čist artefakty velmi rozmanitých životních projektů současnosti. Tendence sociologie nahlížet a docenovat váhu spojitostí mezi obecnými sociokulturními podmínkami a individuálními životy představuje

významnou (a to nejenom akademickou) průpravu pro vedení autentického a svobodného života v 21. století.

Sociologie nabízí citlivý způsob nahlížení dynamického a rozporuplného světa, jehož jsme součástí. Záměrně opouští hranice takzvaně normální, neproblematizující a často povrchní (pohříchu též předsudečné a netolerantní) perspektivy života a poskytuje svému publiku hlubší reflexe skutečnosti. Díky svým analytickým optikám, teoriím a metodám výzkumu je vědeckou disciplínou, která rozšiřuje sociální senzitivitu, znalost kultur a mezilidských vztahů, jež hluboce ovlivňují, ať už si to uvědomujeme, či nikoliv, naše životy.

Ti, kteří se otevřeného diskurzu a mnohdy metaforického vyjadřování sociologie nezáleknou, případně nenechají svůj intelektuální potenciál vyhasnout v mediálním balastu a přívalu emotivních glos dnes tak hlasitých pseudoodborníků na vše a na nic, se prostřednictvím sociologického poznání naučí kriticky uvažovat o životě společnosti, v níž se pohybují, a klást si o něm emancipující otázky, nejenom ty vědecké. Naučí se vytvářet kvalitní vědecko-výzkumné projekty, dokumentovat jevy, pečlivě shromažďovat důkazy, ověřovat konzistenci svých teorií a prezentovat výzkumná zjištění. Praktikování sociologie člověka trénuje v trpělivosti naslouchat lidem a při interpretacích jejich příběhů empaticky zohledňovat okamžitý i odložený vliv okolností života, zjevné i skryté sociální příčiny, zamýšlené i nezamýšlené důsledky lidského chování. Také prohlubuje jeho schopnost formulovat doporučení pro druhé, jak by mohli měnit své životy k lepšímu, pokud by tedy měli tu potřebu a zájem. Obecně řečeno, sociologie učí člověka otevřeně přemýšlet, obezřetně – nestranně a nezaujatě – hodnotit svět, efektivně a srozumitelně komunikovat a v neposlední řadě také pomáhat sobě i ostatním.

1. Věda a vědecká perspektiva

Člověk je nepochybně bytostí zvědavou, která se zajímá o okolní svět a je dychtivá po poznání smyslu své existence. Absence smyslu – nesmyslnost – jej totiž uvrhá do nejistoty. Snaha vnést do světa určitý řád a vysvětlovat si sebe i okolní dění se tak zdá být lidskou přirozeností a určitě není jenom výostným posláním moderní vědy. Vzpomeňme na dávný zrod mytických příběhů, náboženství, umění, filozofie nebo ideologií. Ty jsou přece mnohem staršího data než většina moderních věd, zejména pak těch společenských. Proto se investigativní otázka **proč** při pohledu na svět a na život člověka v něm jeví jako jedna lidskému druhu z nejvlastnějších a pro jeho emancipaci nejdůležitějších. Nebo by tomu tak alespoň mělo být! Protože pro oba – člověka i společnost – asi není nic horšího než absence upřímného tazání se, rezignace na hledání smyslu vlastní existence a přemýšlení o něm, tj. jakési beze-smyslné bloumání světem. Zmíněné strategie způsobují, že se z člověka-režiséra a člověka-scénaristy vlastního života stane věčně hladový konzument prefabrikovaných zážitků, znuřený voyeur akce a užvaněný glosátor doby bez elementární pokory a gentlemanského odstupu. Způsobují, že se rezignující pseudoargumenty „taková je doba“, „sám nezmůžu nic“ a „já už dnes vůbec ničemu nerozumím“, resp. tupé agresivní módy života „to je přece jasný“ a „JÁ ti řeknu, jak to je, ostatní jsou totiž úplně mimo“, zmocní biografie člověka a začnou ho stavět před zdánlivě hotové věci bez možnosti jejich hlubšího poznání, začnou mu omezovat právo na „jiné a lepší“. To vše proto, že mu hloupost – zpravidla provázená nadutostí a maskovaná hlučnou suverenitou – fatálně zužuje perspektivy života. A právě tehdy nastává stav, kdy život začne žít člověka a vodit si ho jako loutku, kdy člověk přestane být životu (a nakonec i mnoha lidem ve svém okolí) důstojným partnerem.

Zkrátka **život**, byť plný rizik, nejasností a paradoxů, **je dar a velká výzva zároveň**. Záleží na každém z nás, nakolik ho budeme žít skutečně svobodně, autenticky a zdali mu svými aktivitami dáme hlubší smysl, nebo zda se zalekneme a rozhodneme se raději si hrát, plkat, lajkovat okolí, a „ten life holt“ nějak přetrpět v pohádkách o vlastní výjimečnosti... tedy ve výsledku ho promarnit. Skutečnost, že jíme, pijeme, spíme a probouzíme se, že nejsme „trapní, ale trendy a hustí“, že máme zase nové tenisky, mobilní telefon a „visíme non-stop na instáči“, přece ještě neznamená, že skutečně žijeme!

Pluralita interpretací světa

Pohledy na svět a jeho interpretace mohou být různé. Mytické, náboženské, přírodně-vědecké, společenskovední, technicistní, politicko-ideologické nebo laicky prosté. Píšu-li „prosté“, myslím tím neukotvené a těkavé, zjednodušeně přímočaré, nepokorné, neboť takové často ignorují souvislosti a hloubky života; paradoxně zrovna tyto optiky bývají názorově i emocionálně velmi silné a zatvrzelé.

Každá z uvedených perspektiv má svoji platnost, svéráznou otevřenost a způsob argumentace, pracuje s jistou mírou exaktnosti, má specifické vstupy a myšlenkové předpoklady. Všechny mají rovněž osobité výstupy a charakter předkládaných vysvětlení.

Z toho vyplývá, že je správné **vědu** vnímat jako „pouze jeden z řady“ narativních příběhů lidské existence¹. Je příběhem, který lidem nabízí rozumová a v dané chvíli logicky nerozporuplná vysvětlení reality. Nelze ji brát jako nástroj k odhalování nezpochybnitelných pravd, jako nabubřelé, neomylné a fanaticky uctívané dogma s patentem na vysvětlení všeho. Společenské jevy jsou autentické a nezvratné – nemůžeme je vrátit zpět a zopakovat v identických podmínkách se zcela stejným průběhem. Lidé se nechovají jako atomy – mají schopnost uvažování a sebereflexe, mají emoce, svobodnou vůli, můžou a umí se vzepřít takzvanému osudu.² Proto sociolog Miroslav Disman (1925–1996) o sociologii uvažoval jako o vědě, jejíž **závěry** mají vždycky, vzhledem k proměnlivému a nestálému charakteru předmětu studia a okamžitým kontextům života, **pravděpodobnostní** charakter.³ Pro bližší ilustraci uvedeného stačí poukázat třeba na nejisté prognózy výsledků voleb (jedno zda komunálních, parlamentních či prezidentských). Ty dnes zapříčiňuje, samozřejmě mimo jiného a výše popsaného, také fenomén „ostýchavého voliče“, tedy člověka, který před okolím skrývá své skutečné preference, protože ty se zdají být dle oficiálního diskurzu nepatřičné, třeba nedostatečně korektní a progresivně liberální. Troufám si tvrdit, že tento fenomén po listopadu 2016 už (nejenom) američtí Demokráté a političtí komentátoři nikdy nepodcení.

Co je ale správné a zároveň zavazující, je chápání vědy jako projevu svobodného zvědavého ducha.

¹ Narativní příběh, narace – ucelené vyprávění, které odpovídá na otázky po smyslu, původu a důvodu života člověka a společnosti; též zodpovězení existenciálních otázek člověka (otázek po smyslu lidského života, utrpení, smrti, lásky...) uceleným příběhem; narace nabízí rámce chápání a pravidla týkající se způsobu konstrukce společenského řádu. Více viz Barker, Ch. *Slovník kulturních studií*. S. 129.

² Bruce, S. *Sociologie: Průvodce pro každého*. S. 20.

³ Více viz Disman, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. S. 15–16.

Z výše napsaného lze vyvodit následující závěry:

1. Mezi vědou a ostatními naracemi života je rozdíl. Bylo by nemoudré jednu zavrhnout, druhou slepě vyzdvihovat, jedné se smát a druhé se servilně klanět. Každá z nich nabízí určité odpovědi na otázku po smyslu našeho bytí a návody k „uchopování“ či „osvojování si“ světa. Odlišují se ale způsobem, jímž tak činí, a nástroji, které k tomu používají. Vycházejí z jiných předpokladů a osou jsou jim i rozdílné oblasti života.

Jak **vědy přírodní**, tak **humanitní** vycházejí z následujících předpokladů a principů:

- postulát logické konzistence – požadavek vnitřní nerozporuplnosti vlastních tvrzení;
 - postulát intersubjektivní ověřitelnosti a kontrolovatelnosti předkládaných tvrzení – požadavek kritičnosti a otevřenosti odborné oponentuře;
 - postulát verifikovatelnosti a falzifikovatelnosti jednotlivých tvrzení – požadavek práce s výroky, kterým lze přisoudit pravdivostní hodnotu; lze je tedy empiricky ověřit či vyvrátit;
 - postulát strukturálnosti – požadavek pečlivé uspořádanosti, funkčnosti a logické propojenosti (nutnosti) jednotlivých tvrzení;
 - postulát monologičnosti – požadavek formulace vědeckých zákonů nabízejících zobecňující explanaci (vysvětlení) a predikci (více viz dále);
 - postulát predikce – požadavek schopnosti na základě poznání minulosti předvídat (do jisté míry) budoucí události;
 - postulát možnosti vývoje – přeformulování vědeckých hypotéz.⁴
2. Není moudré ještě přeceňovat potenciál vědy a vědců. Používejme vědu odpovědnými způsoby a na místech, kde je to vhodné. Pamatujme, že věda sama o sobě není nebezpečná, jak tvrdí někteří, ale nebezpečné rozhodně mohou být způsoby, jakými lidé využívají, či dokonce zneužívají jejích výsledků.⁵ Věda a technologie bez srdce a bez rozumu mají jednoznačně potenciál ničit. Anglický filozof Francis Bacon⁶ správně varoval: „Vědění je moc.“ Buďme tedy ve vědě a s vědou trpěliví. Buďme pokorní a předběžně opatrní. Nedělejme v jejím jménu a s její dopomocí úplně vše, co nám umožňuje a co v dané chvíli jenom trochu jde. Ono ne všechno

⁴ Blecha, I. a kol. *Filosofický slovník*. S. 435–436.

⁵ Bocheňski, J. M. *Slovník filozofických pověr*. S. 130–131.

⁶ Francis Bacon (1561–1626) – anglický filozof, právník a politik; díla: *Eseje* (1597–1625), *Nové Organon* (1620), *Nová Atlantida* (1627).

je hned ověřené a ověřitelné vědeckými metodami. Pamatujme, že Pandořiny skříňky už po otevření nejdou zavřít.

3. Berme vážně pluralitu pohledů na svět a buďme otevření alternativním interpretacím. Mějme přitom na paměti skutečnost, že jakou interpretaci nebo kterou z jejich kombinací se rozhodneme v životě používat, tak to je jenom naše volba, naše zodpovědnost a riziko. Pokud se rozhodneme pro vnímání pouze jedné perspektivy života, tedy pro jednostrannost, vystavujeme se nebezpečí přehlížení pověstných „druhých stran mincí“. Český filmový a divadelní režisér Alfréd Radok (1914–1976) kdysi trefně poznamenal: „Barvoslepost pramení z blbosti.“ A k tomu ještě přidal přání: „Kéž by se všichni naučili samostatně myslet“. Pokud tedy něco v životě vypadá černobíle, je moudré se podívat ještě jednou.

Vím, že myslí-li si a říká-li někdo něco jiného než já, může to být prostě jen tím, že se dívá z jiného místa, jiné perspektivy, jiné tradice a jiné zkušenosti, že se vyjadřuje v jiném „jazyce“ – že tedy různost našich pohledů a výpovědí vůbec nemusí vyvracet ani můj, ani jeho nárok na pravdu a zpochybňovat jeho či mou čestnost a upřímnost. Vím také, že toto poznání nemusí vést k pohodlně rezignujícímu relativismu („každý má svou pravdu“), nýbrž spíš ke snaze rozšířit si vzájemným rozhovorem a sdílením zkušeností své vlastní, vždy nutně omezené horizonty a v rozhovoru s druhým lépe poznat i sebe sama.

Tomáš Halík⁷

4. Přes učiněný apel na toleranci a otevřenost ducha i duše člověka bych ale rád zdůraznil, že ne každý pohled na svět lze považovat za rovnocenný ostatním. Ty si jsou rovny pouze ve své legitimitě, tedy ve smyslu práva na existenci a vyslovení. Nic více, nic méně. Každá (dílčí) interpretace světa je jinak užitečná, více či méně legální, demokratická a tolerantní, logická, vnitřně konzistentní a na objektivních poznatcích stojící. To, co je třeba při poznávání věcí a odhalování smyslu jejich existence bezvýhradně respektovat, je tedy pluralita východisek. Vyvarujme se ale

⁷ Halík, T. *Dotkni se ran: Spiritualita nelhostejnosti*. S. 15.

Tomáš Halík (nar. 1948) – český katolický kněz, teolog, sociolog náboženství a politický aktivista; profesor FF UK v Praze, farář akademické farnosti při kostele Nejsvětějšího Salvátora v Praze, prezident České křesťanské akademie, laureát Templetonovy ceny (2014) a viceprezident mezinárodní vědecké Rady pro výzkum hodnot a filozofie (2015); díla: *Oslovit Zachea* (2003), *Noc zpovědníka* (2005), *Prolínání světů* (2006), *Vzdáleným nablízku* (2007), *Stromu zbývá naděje* (2009), *Divadlo pro anděly* (2010), *Co je bez chvění, není pevné* (2010), *Úvahy na prahu tisíciletí* (2011), *Žít v dialogu: Podněty k promýšlení víry* (2014), *Čas prázdných kostelů* (2020) a další.

alibistického tolerování hlouposti. Nebagatelizujme lež a neomalenost. Zkrátka nebudme pod praporem vznešených hodnot a ideálů pasivní a neodvážní, myslíme-li to se sebou i ostatními dobře. Václav Havel správně říkal, že „zlu je třeba čelit hned v zárodku“ (2002).

V nastíněné souvislosti chci podotknout, že zejména v **mediálních demokraciích** – demokraciích s Janusovou dvojí tváří (tou kabinetní, restaurační a tou určenou pro dohlízející média a občany s volebním právem)⁸, demokraciích podřízených mediální logice „atraktivita prodává“ – je třeba obezřetně vážit, koho se rozhodneme ve jménu úcty ke svobodě projevu a k pluralitě názorů pustit do éteru, pozvat k jednacímu stolu, a tím ho uvést do role seriózního partnera k diskusi a legitimního reprezentanta některých skupin (například muslimské komunity, válečných veteránů, politických uprchlíků nebo antisystémových squaterů). Fakt, že tak učiníme, totiž způsobí, že se oslovení začnou brát v prestižním prostředí kamer a mikrofonů a v kolektivu veřejnosti známých řečníků vážně, respektive budou bráni vážně mystifikovaným publikem. Uvedené varování platí dvojnásob v prostředí fascinovaném dramatickými mediálními obrazy, permanentní akcí (vším čerstvým a právě aktualizovaným) a vulgární stručností. V něm se totiž kritéria kvality rozplývají mnohem snadněji a se silnějšími účinky. Buďme tedy citliví na mediální a medializované kontexty; to ony dnes – v **ěře spektaklu** – propůjčují lidem, věcem a příběhům smysl a sílu.

Věda je racionální metodou (z lat. *methodos*, čes. cesta) poznávání reality. Vysokoškolský pedagog filozofie a etiky Petr Nesvadba (nar. 1955) ji definuje jako „systém lidského poznání, opírající se o přesně definované metody, vybudovanou empirickou základnu, hypotézy a zobecňující teorie a formy experimentálního ověřování, který má většinou specifické institucionální zázemí.“⁹ Filozof a vysokoškolský pedagog Jan Sokol (1936–2021) vymezuje vědu obdobně, a to jako soustavnou, kritickou a metodickou snahu o pravdivé a obecné poznání v určité vymezené oblasti skutečnosti. V novověku je založena „na představě zákonitého chování skutečnosti, které se odhaluje hypotézou (teorií) a ověřuje opakovatelným experimentem“.¹⁰

A ptejme se znovu. V čem spočívají specifika vědecké interpretace světa? Čím ještě se odlišuje vědecký obraz světa od jiných? Čemu nás věda učí a k čemu nám je dobrá?

⁸ Janus – římský bůh času, začátků a konců, který byl zobrazován se dvěma opačnými tvářemi; janusovský – přeneseně obojaký, falešný, dvojí tváře.

⁹ Nesvadba, P. *Slovník základních pojmů z filozofie*. S. 136.

¹⁰ Sokol, J. *Malá filosofie člověka: Slovník filosofických pojmů*. S. 374.

V ideálním případě věda člověka učí umění se ztišit, zklidnit, zastavit se na křižovatkách života, naslouchat a rozlišovat mezi podstatným a nepodstatným. Měla by mít ambice na základě dosaženého poznání odpovědně předvídat běh událostí a zároveň o něm uvažovat v alternativách. Neboť to, co ctí svobodného člověka, je otevřená mysl, schopnost zpochybňovat, veliká představivost a odvaha k volbě.

Věda bojuje s předsudky a stereotypy, s přeceňováním poznání vycházejícím výhradně z individuálních životních zkušeností („selského rozumu“), respektive z prchavého a nestabilního mínění nekriticky přebíraného od druhých. Má na paměti, že lidské vnímání zevšeobecňuje, zjednodušuje a kategorizuje, že má tendenci myslet v rámci protikladných pólů (ano/ne, levice/pravice, s námi / proti nám...), čímž staví některé věci a některé lidi uměle (někdy cíleně a zlomyslně) proti sobě do přehledně nesmiřitelných pozic. Ale takto jednoduchá binární realita zpravidla nebývá; a neslužebná věda před tím systematicky varuje. Pluralitě otevřená věda obrousí hrany kategorického vnímání světa a učí nacházet dělicí hranice i uvnitř námi vytvořených a v extrémech si libujících **ideálních typů**. Správně tuší, že žít v modu „**bud–anebo**“ znamená žít v intolerantní jistotě a klamu. Ale rovněž si je dobře vědoma toho, že v životě člověka i společnosti mohou nastat mezní situace, kdy jinou šanci než volbu ze dvou variant nemáme, a že by bylo osudovou chybou před zodpovědností související s výběrem alibisticky couvat. Přeshlapující politika appeasementu¹¹ budiž varovným příkladem takové fatální nerozhodnosti a strachu přiznat si fakta. Ne vždy lze problémy usedět a nechat takzvaně vyhnít. Přenálepkování a retuš tvrdé pravdy stability a životaschopnosti společnosti v dlouhodobém horizontu rozhodně neprospívají.

Věda brojí proti lacinému **apriorismu**, proti dogmatickým konstrukcím života, které legitimizují sebe sama prázdnými frázemi typu „je všeobecně známo...“, „každý přece ví...“, „to je přece jasné...“, „je evidentní, že...“, „je veřejným tajemstvím...“, „odjakživa platilo...“, proti lžím. Věda je založena na otevřeném životním postoji a vychází z něj. Stojí na odvaze člověka **setrvávat v otázce** a nebýt s věcmi rychle hotov. Pamatujme na tento obecně uplatnitelný (a hlavně pravdivý) apel třeba i při sledování televizního zpravodajství nebo „naslouchání“ ješitným politikům sršícím zlobou, „chlapáckými“ příměry, rádoby rozjasňujícími metaforami a „ohromujícími“ citáty posvátných textů a skutečných velikánů naší historie. Mimochodem, jistě jste si všimli, že poslední dobou společenskými a humanitními obory rádi

¹¹ Appeasement (franc. *apaisement*) – pacifistická usmířovací politika třicátých let 20. století (zejm. Velké Británie a Francie), která se vyznačovala ustupováním agresivním požadavkům druhých států (zvl. nacistického Německa) a nechutí hájit své národní zájmy a zájmy spojenců v otevřeném vojenském konfliktu; obecně se takto označuje (krátkozraké) usmířování protivníka ústupky.

veřejně opovrhují svérázní mocní (či snad nemocní?), kteří se však po dehonestující kampani rádi zhošťují, zpravidla dosti vulgárně a plytce, jejich explanační role ve společnosti?!

Věda nás vybavuje **metodicky uspořádaným pohybem poznání** (resp. věděním). Varuje před naivním a nekritickým přikývnutím světu, díky kterému by se začal člověk v realitě jakoby bezstarostně a s úsměvem rozpouštět. Je sice pravda, že přemýšlení zpravidla bolí, že znejišťuje, někdy i obtěžuje, že vytahuje z bezpečí „dětské ohrádky“, ale zároveň se jedná o jeden ze základních předpokladů svobodné existence člověka.

Skutečnost nemá dno, nemá konec. Je radikálně otevřená. To logicky znamená, že taková musí být i věda skutečnost reflektující. Zároveň taková musí být i mysl a srdce člověka-vědce. Navíc by mu nemělo činit problém přijmout fakt, že se v daný okamžik neumí vlámat do všeho, zmocnit se veškerých tajemství života, ovládnout je a „být s nimi jednou provždy hotov“.

Sečteno, podtrženo, věda by měla vést člověka k **trpělivosti, pokoře a úctě** k moudrosti ve stylu hlubokého pochopení Sokratovy myšlenky „vím, že nic nevím“.¹² Vždyť každé dílčí prohloubení lidského poznání „jenom“ objevuje nové otázky a další problémy k řešení; ukazuje člověku, co všechno ještě neví a jak málo toho vlastně ve skutečnosti ví. Moudrý člověk si uvědomuje, že odpovědné poznávání není dobovacím tažením odškrtačujícím si položku po položce z uzavřeného katalogu neprobádaných oblastí; ono spíše připomíná fascinující putování odvážného dobrodruha za stále unikajícími horizonty.

Základní vědecké pojmy

Klíčovými prvky moderní vědy jsou paradigmata a hypotézy, chcete-li předpoklady a domněnky. Nejprve stručně k paradigmátům, která budou ještě podrobněji rozebrána ve druhé kapitole, věnované sociologické teorii.

Slovo **paradigma** (z řec. *paradeigma*, čes. vzor), zpopularizované v šedesátých letech 20. století dílem amerického filozofa Thomase Kuhna¹³, ve vědě označuje v jistém čase (nebo v určité vědecké skupině) převládající způsob nahlížení a interpretace

¹² Pokoře ve smyslu umění člověka respektovat to, čemu zatím nerozumí a třeba ani po veškeré intelektuální námaze nikdy rozumět nebude, přitom ale nepropadat nihilismu s alkoholismem.

¹³ Thomas Samuel Kuhn (1922–1996) – americký filozof a fyzik věnující se teorii vědy a vědeckého poznání; dílo: *Struktura vědeckých revolucí* (1962, v češ. Oikymenh, 1997).

reality – toť **optika** vědy, dominující způsob vidění a vnímání světa –, tedy **autorita** přítomnosti. Jde o jakousi základovou desku (platformu, předporozumění) té které vědy nebo části vědecké obce. Paradigma určuje, co si zasluhuje pozornost „publika“ – to jest **problematika**, tedy **předmět** studia –, jak toto bude analyzováno a proč – **metodologie** –, z jakých poznatků se bude vycházet – **teorie** – a jakým jazykem se dané vysvětlí – **terminologie**.¹⁴ Živých a praktikovaných paradigmat může být v současné vědě a konkrétním vědeckém oboru hned několik najednou.

... o světě nemluvíme pomocí vět pravdivých, ale relevantních. Volíme určitá hlediska, dáváme přednost určitým detailům před jinými, naše výpovědi vede vždy nějaké, toto je důležitější než tamto, protože máme nějakou bio-graficko-logickou konstituci [...] výrokům nelze porozumět jinak než v jejich relevanci a každá relevance je rétorická konstrukce [...] výrok máme za objektivní ne proto, že postihl nějakou podstatu věci, ale proto, že jeho relevanci sdílí velký počet lidí, a proto je snadné se na něm dohodnout.

Václav Bělohradský¹⁵

Vědeckými **hypotézami** (z řec. *hypothesis*, čes. domněnka, předpoklad) se rozumí výchozí, dosud neprokázaná tvrzení, která dále rozvíjíme, abychom příčinně vysvětlili určité dění nebo úkazy. Chápat je lze rovněž jako předpovědi a potenciální vysvětlení toho, co se za určitých podmínek děje. V žádném případě nejde o laciné obecné pravdy, obyčejné spekulace nebo naivně subjektivní soudy. Vědecká hypotéza musí stát na faktech (elementárních a neotřesitelných tvrzeních o /ne/existenci něčeho) a být s nimi v souladu. Ostatně taková má být celá vědecká teorie. Dále musí být vědecká hypotéza **testovatelná** neboli mít ověřitelnou platnost.

Teorie poznání rozeznává dvě základní metody empirického **ověřování platnosti** hypotéz. Tou první je metoda **verifikace** neboli metoda dokazování pravdivosti hypotéz prostřednictvím předkládání důkazů, které je potvrzují. Odpovědný vědec však musí být schopen správnost svých tvrzení nejenom potvrzovat, ale být ochoten je také sebekriticky korigovat, případně zavrhnout. Proto teorie připouští i protikladnou metodu ověřování platnosti hypotéz a tou je **falzifikace** (z lat. *falsus*, čes. nepravdivý; resp. lat. *falsum facere*, čes. učinit nepravdivým), tedy postup jejich cíleného vyvracení empirickými výpověďmi, tj. hledání podmínek neplatnosti daných

¹⁴ Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 14–15.

¹⁵ Bělohradský, V. Postsekulární společnost III. In *Salon*, literární a kulturní příloha *Práva*, 30. června, s. 7, 2011.

Václav Bělohradský (nar. 1944) – český filozof, sociolog a publicista; toho času vyučuje politickou sociologii na Univerzitě v Terstu; dílo: *Společnost nevolnosti: Eseje z pozdější doby* (2007) a další.

hypotéz. Právníci by v této souvislosti nejspíše vzpomenuli trestněprávní zásadu *in dubio pro reo*, česky „v pochybnostech ve prospěch obviněného“. Významným teoretikem falzifikace byl rakouský filozof a sociolog Karl R. Popper¹⁶. Známa je jeho kritika ideologií, které obviňoval z nevědeckosti právě z důvodu nemožnosti stanovit podmínky jejich platnosti a jejich programové neochoty připouštět vlastní vyvratitelnost. Moderní teorie vědy upřednostňuje metodu vyvracení hypotéz nebo teorií, neboť upozorňuje, že předkládání důkazů správnosti bývá někdy nemožné, nedejbože účelové; pozor na fenomén *wish-full thinking*, česky řečeno na situace, kdy se přání stává otcem myšlenky i shromažďovaných důkazů, kdy hluboké přesvědčení zatemňuje mysl.

Čím častěji prokážeme omyl, tím více se blížíme pravdě.

Pierre Aronnax, film *Dvacet tisíc mil pod mořem* (Austrálie/USA, 1997)

A co tedy činí konkrétní vědu nezaměnitelnou s ostatními vědeckými disciplínami a nakonec i takzvaným zdravým selským rozumem vycházejícím zejména z praktických soudů, každodenní přímé zkušenosti, ale i pověr a předsudků (angl. *common sense*, lat. *sensus communis*)? Jsou to:

- specifický **předmět** studia, též **předmětná oblast**, tím se rozumí, co přesně daná věda zkoumá, nikoli na kom nebo na čem se daná věc, vlastnost či vztah zkoumá (to už je takzvaný *objekt studia* a ten není pro konkrétní vědu specifický /například děti, mládež, rodinu nebo třeba věrné zákazníky obchodní značky přece může zkoumat více různých vědců najednou/);
- nepřenositelná a obsahově jednoznačná **terminologie**, též **pojmosloví**;
- vlastní **metodologie** a **teorie**;
- **systematizace** poznatků, která odráží **funkce** a **smysl** praktikování dané vědy.

¹⁶ Sir Karl Raimund Popper (1902–1994) – filozof rakouského původu, který žil od konce druhé světové války trvale v Londýně; představitel kritického racionalismu; díla: *Logika vědeckého bádání* (1934), *Otevřená společnost a její nepřítel* (1945), *Bída historicismu* (1957), *Objektivní poznání* (1972) a další.

Pravda a poznání

Jak už bylo v různých souvislostech naznačeno, svět a život kolem nás jsou natolik křehké a barevné, že jakákoli snaha definitivně je popsat, nebo snad dokonce vysvětlit jedním jediným příběhem, jednou velkou pravdou, by byla pošetilá. Realita je příliš jemná a složitá na to, aby o ní šla formulovat nějaká provždy platná tvrzení obecného typu. V ideálním případě může být jasná a jednoznačná právní norma, řekněme zákon, ale život a společnost takové nejsou. Ty jsou složité a mnohoznačné. Proto jsou tou jedinou správnou odpovědí na potřebu poznání reality odvaha a chuť **vstoupit do debaty**, v ní trpělivě **klást otázky** a **nepodléhat velikášství**. Člověk by si neměl dělat nároky na to, že přirozeně složitou pravdu může definitivně vlastnit. Pravdu nelze triumfálně zvednout a provždy ji mít. Ostatně a z tohoto důvodu také kategorii pravdy řadíme spíše mezi pojmy filozofické než vědecké.

A když už se rozhodneme uvažovat o pravdě ve vědě, je třeba zdůraznit, že věda není nějakou sumou zjevených, absolutních pravd. Mnohem citlivější je ji připodobnit k procedurálnímu **poznávání** ve smyslu nepřetržitého kladení si otázek, řešení vytyčených problémů a stanovování si těch nových. Popsat ji lze rovněž jako neustálý, po informacích hladový pohyb našeho myšlení ke stanovenému cíli, který má tendenci se vědci vzdalovat, stejně jako mořeplavci horizont. Věda je zkrátka otevřený poznávací systém.

Na konci každé pravdy je třeba dodat, že víme i o té opačné.

Blaise Pascal, *Myšlenky*¹⁷

V životě platí pravidlo, že bývá-li člověk o něčem bezvýhradně přesvědčen, třeba o své důležitosti a výjimečnosti, přestává brát na vědomí názory druhých, zejména pokud jsou odlišné a nesouhlasné. Dále platí, že jestliže si člověk něco dostatečně dlouho namlouvá, nakonec tomu zpravidla sám i uvěří, přestože k tomu byl na začátku skeptický. Podobně ten, kdo si neustále něco dokola mantricky přeřikává, tak se pro dané posléze i nadchne, neboť si v mozku vybuduje struktury – takzvané kognitivní a mentální mapy –, které předurčují jeho další myšlení. Dobře si jsou tohoto principu fungování lidské psychiky vědomy třeba totalitní režimy a destruktivní kulty, které si podrobují své občany či členy právě duševně-duchovním drilem a manipulací (angl. *brainwashing*¹⁸). A z podobných důvodů, leč v odlišných

¹⁷ Blaise Pascal (1623–1662) – francouzský přírodovědec a křesťanský filozof.

¹⁸ Brainwashing, čes. vymývání mozků – pojem, který zavedl americký novinář a zpravodajec Edward Hunter v roce 1950 v době korejské války (1950–1953); souhrn technik směřujících k ovlivňování

kulisách a za zcela jiných okolností, kriminalisté vždy obezřetně posuzují věrohodnost výpovědí očitých svědků. Ti totiž mívají sklon prázdna místa ve svých vzpomínkách doplňovat dle životních zkušeností, dle později vykonstruované logiky sledu událostí a třeba jen tušených očekávání odborných autorit. Odpovědně praktikovat vědu tedy znamená učit se být skeptický (zdrženlivý) k tvrzením, která nejsou mimo nejmenší pochybnost. Vědec by si měl vždy dávat veliký pozor na nechuť revidovat svá přesvědčení, zejména pak pod záplavou logických protiargumentů. Naopak by se měl učit je v takových případech bez zbytečné nostalgie či otálení opouštět, případně modifikovat. Lidé by měli být citliví na situace, kdy se vědecké hypotézy začnou měnit v doktrínu, ve kterou se někdo rozhodne v tom pravém smyslu slova věřit. V takové situaci totiž hypotézy přestanou být stavebním kamenem kumulativního poznání, ale stanou se vězením lidského ducha. A po určité době strávené v konejšivé virtualitě svých zdánlivě neotřesitelných domněnek pak bývá pro člověka obtížné tento prostor opouštět, neboť s umělou jistotou falešně naplňovaných hypotéz se někdy otrásá i jeho identita; a to už vůbec nemluvíme o možné ztrátě ekonomického příjmu nebo akademického titulu a prestiže z důvodu obhajoby a šíření vědecké lži.

Z uvedeného vyplývá, že pro vědu skutečně není nic horšího než nákaza svody **sebenaplňujícího myšlení**, které pod dojmem vlastní neomylnosti a dokonalosti nachází v realitě to, co si do reality samo promítlo. Jak správně upozorňuje český sociolog Jan Keller¹⁹, tím, že znásilníme teorii, ještě znásilníme realitu. Uměle vykonstruovaná průzračnost výkladové koncepce se sotva může stát předpokladem skutečného pochopení problému. Tímto se oklikou vracíme k důvodům upřednostňování falzifikace vědeckých hypotéz před jejich verifikací. Americký sociolog Robert K. Merton by v této souvislosti nejspíš pohovořil o pasti **sebenaplňujícího se prorocství**. Při jeho analýze vycházel z **Thomasova teoremu** (1927), tj. přesvědčení, že lidé nejednají podle toho, jaký svět objektivně je, tedy podle skutečnosti, nýbrž

názorů a chování lidí ve prospěch jiných; dlouhodobá kontrola mysli cestou indoktrinace a myšlenkové převýchovy; velmi zdařilou literární reflexí tohoto jevu je román *1984* od britského spisovatele George Orwella.

¹⁹ Jan Keller (nar. 1955) – český sociolog a publicista; toho času působí jako profesor sociologie na Ostravské univerzitě na Fakultě sociálních studií na Katedře zdravotně-sociálních studií; v letech 2014–2019 byl poslancem Evropského parlamentu zvoleným za ČSSD; díla: *Nedomyšlená společnost* (1992), *Až na dno blahobytu* (1993), *Abeceda prosperity* (1997), *Dějiny klasické sociologie* (2004), *Soumrak sociálního státu* (2006), *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti* (2010), *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme* (2011), *Sociologie středních vrstev* (2012), *Posvícení bezdomovců: Úvod do sociologie domova* (2013), *Odsouzení k modernitě: Co hledá sociologie a našla beletrie* (2015), *Společnost věčného mládí* (2019) a další.

podle toho, jak si svět vykládají [...] a tyto své představy navíc činy i zhmotňují; ještě jinak a přesněji řečeno: jestliže je určitá situace lidmi definována jako reálná, pak ta je reálná ve svých důsledcích.²⁰

Zastávám názor, že přiznání vlastního omylu není důvodem k tomu, aby v životě získával jeden nad druhým nadřazené postavení. Stejně tak to není důkaz slabosti. Naopak. Je to projev individuální odvahy, moudrosti, zdravě upozaděného ega, a hlavně lidské i vědecké odpovědnosti. Říci (nejenom) ve vědě „já nevím, do příště se to pokusím zjistit“ je určitě lepší, než se pyšně snažit slovní ekvilibristikou zodpovědět jakoukoli otázku nebo se tvářit, že jsem znepokojující otázku přeslechl. Myslím si, že člověk-vědec, který se ze strachu před ztrátou image stane posedlým a přestane si připouštět vlastní chyby či selhání, přestává být vědcem v tom pravém smyslu slova a stává se omezeným fanatikem s narcistními sklony.

Tvůrčí člověk bude měnit své názory, když se mění situace.

Erazim Kohák²¹

Kdo jedná z popudu vědomí vyššího pověření, vystavuje se nebezpečí, že se kvůli své povýšenosti zcela uzavře před argumenty druhých.

Irenäus Eibl-Eibesfeldt²²

Věda by se měla snažit vyhýbat myšlenkové jednostrannosti s předpojatostí; a právě uvedené je možné zastávat i s vědomím toho, že vědecké paradigma lze vnímat jako preformulované názorové pole, tedy svým způsobem systém předpokladů svého druhu. Pro vysvětlení využijme sílu příkladu. Ideolog zpravidla vykazuje absolutní nedostatek schopnosti revidovat své názory. Má tendenci je považovat za

²⁰ Více viz Keller, J. *Úvod do sociologie*. S. 108.

Robert K. Merton (1910–2003) – americký sociolog; působil na Kolumbijské univerzitě v New Yorku; ve svém zkoumání se zaměřoval především na studium sociální struktury, sociologii vědy, byrokracie a masové komunikace; díla: *Social Theory and Social Structure* (1949), *The Sociology of Science* (1973) a další.

William Isaac Thomas (1863–1947) – americký sociolog a sociální psycholog; představitel tzv. chicagské školy; dílo: *Polský rolník v Evropě a Americe* (spoluautor F. Znaniecki; 1918–1920).

²¹ Více viz *HydePark ČT* s Václavem Bělohradským, 27. 9. 2010.

Erazim Kohák (1933–2020) – český filozof a publicista zabývající se často ekologickými a environmentálními tématy; díla: *Průvodce po demokracii* (1997, 2002), *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky* (2000), *Poutník po hvězdách* (2001) a další.

²² Eibl-Eibesfeldt, I. *Člověk – bytost v sázce*. S. 191.

Irenäus Eibl-Eibesfeldt (1928–2018) – rakouský biolog, též zakladatel a průkopník etologie člověka.

předem a jednou provždy potvrzené, svým způsobem nezměnitelné. Proto si zcela logicky z reality vybírá takové informace, které odpovídají jeho názorům. Odborně se tomu říká **selektivní vnímání** – vybírání toho, co se člověku tzv. hodí do krámu a naopak. To, co podrývá jeho názory, a tudíž ho i znepokojuje, má tendenci potlačovat. Ale o tom už byla řeč.

Vědu je správné chápat jako ochotu praktikujícího subjektu házet přes palubu mylné domněnky, přestože ty mu dosud pomáhaly svět prosvětlovat, přestože v nich díky jejich pečlivě zkonstruované logice mohl nacházet hluboké zalíbení, přestože mu legitimizovaly víru v naplnění požadavku na svobodu, štěstí, materiální blahobyť, zbavovaly jej strachu a bády. Společnost se neustále vyvíjí – zvláště ta současná, kterou popisují adjektiva jako „postmoderní“, „vibrující“ nebo „turbulentní“ –, a stejný osud tak musí postihnout i vědecké hypotézy, teorie a paradigmaty k ní se vztahující. A jak už bylo naznačeno, ani věda nebyla v určité dějinné etapě uchráněna před tendenčním usměrňováním. Tak proč bychom v sobě neměli najít dostatek odvahy zodpovědně revidovat dědictví předků?! Je moudré umět si připustit, že i mé „svaté texty“ se mohly a mohou mýlit – i ony přece byly někdy, někým a z nějakého důvodu napsány. Z uvedeného vyplývá, že to, co by nemělo být vědci cizí, je chuť opouštět vyšlapané cestičky poznání a odvaha dopouštět se „kacířských“, „buřičských“ či „disidentských“ (a zprvu určitě i nepopulárních) myšlenek.

Tím se dostáváme ke stěžejní myšlence kapitoly. Kategorie pravdivosti nemusí být automaticky spojena s většinovostí. Někomu by se toto tvrzení mohlo zdát i banální, ale kolikrát v životě jsme se stali svědky toho, že se kritérium kvantity stalo ze strachu a lenosti zároveň i principiálním kritériem kvality a že až čas (a lidské utrpení) vyvedl poblouznělé „atomy širokých mas a davů“ z obecně rozšířeného omylu o vlastnictví mocné dějinné pravdy.

2. Sociologie a sociologická perspektiva

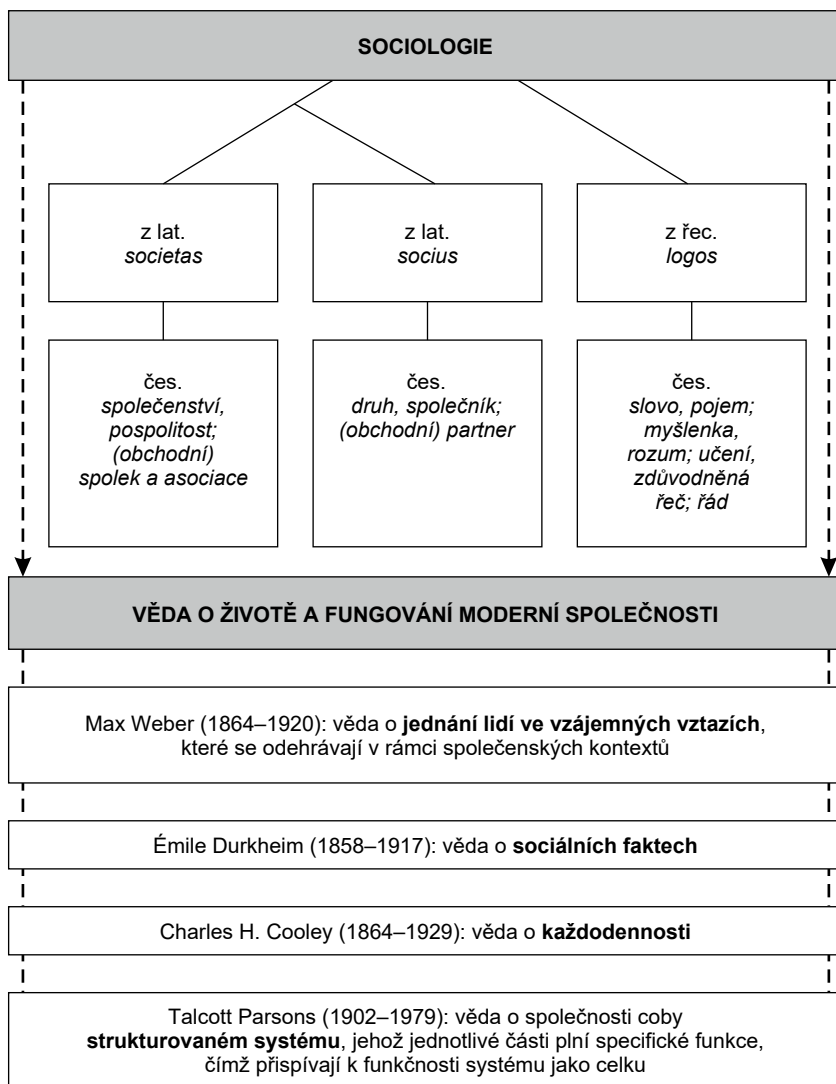
Sociologie je relativně mladou společenskou vědou. Vnímat ji lze jako jeden z mnoha myšlenkových produktů velké společenské transformace, která proběhla na evropském a severoamerickém kontinentě v průběhu 18., a zejména pak v 19. století. Její kořeny spočívají v době radikálních ekonomických, politických a sociálních změn, mezi které patří průmyslová revoluce (proces industrializace), zakládání národních právních demokratických států (proces demokratizace) a rozmach racionálního uvažování a důvěry ve vědecké poznávání reality (proces racionalizace). Právě tehdy, v podmínkách zanikajících tradičních struktur a rodícího se moderního světa, získal program sociologie své relativně pevné kontury.

Pojem a předmět sociologie

O čem všem sociologie je a může být, tj. o vymezení jejího **předmětu** studia, neexistuje napříč vědeckými paradigmaty a školami definitivní shoda. Mnohé však člověku napoví etymologický rozbor slova **sociologie**; viz obr. 2.1.

Pokud bychom chtěli předmět sociologie vymezit obecnou češtinou, tak nějak lidsky, řekli bychom, že tato věda odpovědně poznává všední život společnosti a problémy, které nás coby její členy dnes a denně trápí, zaměstnávají naši mysl, ovlivňují naše individuální jednání a jsou ve vztahu s okolím a druhými lidmi – tedy odehrávají se na poli společnosti.

Panta rhei, česky „vše plyne“. Předmět sociologické analýzy je otevřený, odpovídá stavu společnosti a úrovni jejího poznání, odráží problémy té které doby i poptávku po jejich řešení. Čím více lidských činností je ovlivňováno kontexty sociální struktury a aktivitami kolektivů, tím obsáhlejší, a v mnoha případech i poněkud bizarní, je předmět jejího studia. Snažit se ho taxativně a jednou provždy vymezit by bylo pošetilé, neboť ten je dynamický jako život sám; napsané platí dvojnásob s ohledem na **tekutý** – tedy velmi proměnlivý a obtížně předvídatelný – charakter dnešní doby. Těžko třeba mohli myslitelé z dob takzvané klasické sociologie (19. století) zkoumat život cosplayerů, freeganů, geeků, hipsterů, incelů, nerdů či prepperů, vyjadřovat se

Obr. 2.1 Substanciální definice sociologie

k fenoménům, jako jsou dekarbonizace, dumpster diving, larp parties, polyamorie, progaming, slow fashion, trolling nebo woke a cancel culture, analyzovat tzv. nové a nelátkové závislosti (například bigorexii, drunkorexii, nomofobii, ortorexii, selfitidu, tanorexii, závislost na videohráčích a internetu, závislost na tělesných modifikacích, závislost na zákrocích plastické a estetické chirurgie), případně vést diskusi o kyberbezpečnosti s kyberkriminalitou a mezinárodním terorismu.